

Date: 9th February-2026

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI MILLIY MENTALITETNI IFODALOVCHI TIL BIRLIKLARINING CHOG'ISHTIRMATADQIQI

Tojiboyeva Nafosat Zafarjon qizi

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Farg'ona akademik litseyi ingliz tili
fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarida leksikografiyaning o'rni, tillardagi faol leksik birliklar va ularning leksik-semantik xususiyatlari nimalardan iborat ekanligi haqida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Leksika, leksikografiya, leksik birliklar, frazeologiya, frazeologik birliklar, terminlar, lug'atlar

KIRISH

Muayyan til leksikasida bo'lgani kabi, uning terminologik tizimida ham o'z va o'zlashgan qatlam farqlanadi. Bu holat terminologik qatlamlar ijtimoiy ongda alohida-alohida tizimlar sifatida mavjud bo'lmasa-da, ammo ularning o'zaro variativ, sinonimik, omonimik, qolaversa, paronimik munosabatlarda ekanligi, shu bilan birgalikda, leksik, stilistik va frazeologik terminlarga qo'yiladigan aniqlik talabi, ayniqsa, termin o'zlashtirishning umumiste'mol leksikadan farqli ravishda ko'pincha subektiv va individual xarakterga egaligi kabi qator muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Bu esa o'zlashmalarning shakliy, ma'noviy va grammatik xususiyatlarida ba'zan soxtaliklar vujudga kelishiga, chalkashlik, noaniqlik va boshqa salbiy holatlar yuz berishiga ham sabab bo'ladi. Shuning uchun bu holatlarni jiddiy tadqiq qilish, vujudga kelgan muammolarni hal etish, terminologik mukammallikka erishish katta ahamiyatga ega. Leksik birlik bu- narsa, hodisalar, ularning belgilari va boshqalarni bildiradigan so'z, so'z birikmasi yoki tilning boshqa birligidir. Leksik birlik semantik birlik, so'zlarning bir so'z yoki ibora orqali ifodalangan sodda yoki murakkab tushuncha bo'lib, bu birlikning ma'nosini o'zgartirmasdan, hech biridan voz kechib bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

So'zlarning biror maqsadda to'planib, tartibga solingan yig'indisi lug'at deyiladi. Lug'at tuzishning nazariy va amaliy tamoyillari haqidagi soha leksikografiya (grekcha lexicon - lug'at va grapho - yozaman) deyiladi. Lug'at tuzuvchi mutaxassislar leksikograflar deyiladi. Lug'at tuzish tamoyillari va metodikasini ishlab chiqish, leksikograflar ishini tashkil qilish, lug'at tuzish uchun asos bo'ladigan kartotekalar tuzish, ularni sistemalashtirish va saqlash leksikografiyaning vazifasidir.

Lug'at - so'z xazinasini, undan o'rinli va maqsadga muvofiq foydalanish inson bilimini kengaytirish, lug'at boyligini oshirishda hamda fikrni to'g'ri va ravon ifodalashda muhim omildir. XX asrning ikkinchi yarmi XI asr boshlarida o'zbek va ingliz lug'atlarini o'rganishga yondashuvlar muammolarni hal qilishda biz tanlagan uchta sohada aks ettirilgan. Agar lug'atlar ma'lum darajada konservativ bo'lsa, ular o'ziga hos kamchiliklarini va qadr-qimmatini belgilaydi. Chunki I. R. Galperin yozganidek, "leksikografiya hamma

Date: 9th February-2026

narsani o'z ichiga olishi kerak, u o'z qudratini, qadrini va nutqda qo'llanish qobiliyatini yo'qotmagan tilda yashaydi, shuningdek, so'nggi paytlarda tug'ilgan, hayotiy va barqaror bo'lib chiqqan barcha yangi narsalarni aks ettira oladi".

Talaffuz lug'atlari yozishda qat'iy bo'lmagan, ammo talaffuzda namoyon bo'ladigan morfologik o'zgaruvchanlik darajasining mavjudligini ko'rish mumkin. Talaffuzda yozma ravishda standart sifatida belgilangan bir qator fe'llar o'zgaruvchan paradigmatic dizayndagi fe'llar bo'lib chiqadi. Misol uchun, leaned /lent/ u /li:nd/, leaped - /lept/ u /li:pt/, learned - /ld:nt/ u /ld:nd/, dreamed - /dremt/, /dremp/ u /dri:md/ talaffuz qilinishi mumkin.

Talaffuz lug'atlarini tahlil qilish jarayonida leksik birliklarning nostandart paradigma shakllari mavjudligini yaqqol ko'rish mumkin. Chunki nostandart orfografik shakllar faqat "nostandart" deb talaffuz qilinadi va standart orfografik shakllar ingliz tilida ikkita (yoki undan ko'p) "standart" va "nostandart" talaffuz qilinadi. Ayniqsa Amerika talaffuziga hos ingliz tilida buni yaqqol ko'rish mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

So'z ma'nolarini tanlash va tartibga solish. So'z ma'nolarini joylashtirishning umumiy uch xil usuli bor: a) tarixiy tartibda, ya'ni ularning tarixiy rivojlanishi ketma - ketligida; b) empirik yoki real tartibda, ya'ni ulardan foydalanish chastotasiga muvofiq, ya'ni birinchi navbatda eng keng tarqalgan ma'no bilan; v) mantiqiy tartibda, ya'ni ularning mantiqiy aloqasiga ko'ra.

Turli lug'atlarda tartibga solish muammosi boshqacha hal qilinadi. Masalan, ingliz tilining Yangi Oksford lug'atidagi ma'nolarning umumiy printsiplari shundaki, har bir so'z kamida bitta asosiy ma'noga ega bo'lib, unga bir qancha qo'shimcha ma'nolar birlashtirilishi mumkin. Lug'at mualliflari ta'kidlaganidek, asosiy ma'nolar zamonaviy standart ingliz tilida so'zning odatda, markaziy ishlatilishini ifodalaydi. Bu ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan dominant ma'no sifatida qabul qilingan.

Ko'pgina lug'atlarda ma'nolar odatda ishlatilish chastotasi bo'yicha tartibga solinadi, lekin ba'zida asosiy ma'no birinchi o'rinda turadi, agar bu kelib chiqqan (qo'shimcha) ma'nolarni to'g'ri tushunish uchun zarur deb hisoblansa.

Ma'nolarning ta'rifi. So'zlarning ma'nosini turli yo'llar bilan aniqlash mumkin: a) faqat nutq material sifatida so'zlar bilan bog'liq bo'lgan lingvistik ta'riflar yordamida. Ular aksariyat yozuvlarda ishlatiladi; b) so'zlar nomlari bo'lgan narsalarga taalluqli ensiklopedik ta'riflar yordamida; v) sinonim so'zlar va iboralar yordamida; d) ma'lumotnomalar yordamida.

U yoki bu turdagi ta'rifni tanlash, qoida tariqasida, so'zning tabiatiga, ya'ni odatda so'zning qaysi qismiga tegishli, lug'atning maqsadi va hajmiga bog'liq. Ensiklopedik ta'riflar, masalan, otlarga, ayniqsa, ot va atamalarga xosdir. Ular qisqartirilmagan lug'atlarda juda muhim rol o'ynaydi. Sinonimlar ko'pincha fe'l va sifatlarni aniqlashda ishlatiladi. Qisqa lug'atlarda ular odatda joyni tejash uchun ishlatiladi. Ba'zi qisqartma va variant shakllarini aniqlash uchun o'zaro havolalar qo'llaniladi.

Ushbu misollardan ko'rinib turibdiki, dispersiya darajalari mavjud bo'lib, xorijiy tilda so'zlashuvchilar ingliz tilida leksikografik tahlil yordamida aniq topishlari mumkin, chunki bu xususiyat yozma matnlarda o'z aksini topmaydi, balki og'zaki nutqda tahlil qilish

Date: 9th February-2026

mumkin bo'ladi. Lug'atlarni o'rganish zarur bo'lgan ikkinchi soha - lug'at va semantik tahlil katta va kichik vaqt oralig'ida siljishlar. Masalan, tarixdan shuni kuzatish mumkinki, turli nashr etilgan yillardagi neologizm lug'atlari va turli nashr etilgan zamonaviy izohli lug'atlarni o'rganish orqali yangi so'zlar va ma'nolarni ishlab chiqishga erishib kelingan. Ko'rsatilgandek, yangi so'zlar

1) dastlab lug'atlarda qayd etilgan so'zlar o'z holicha ma'nolarda uzoq vaqt saqlanib qoladi;

2) so'zlar semantik va stilistik jihatdan rivojlanadi;

3) asta-sekin lingvistik periferiyaga o'tish yoki lug'atni tark etishi mumkin;

4) qo'llanishda keskinlikni boshdan kechirgan holda, tilda davom etaveradi, istorizmga aylanadi, shuningdek, metaforik tarzda qayta ko'rib chiqiladi. \

XX asrning o'rtalaridan boshlab ingliz neologizmlari lug'atlari, XXI asr boshlarida esa ingliz tilining izohli lug'atlari olindi. Misol qilib olinsa, "Smog" so'zi 1955 yilda lug'atda neologizm sifatida ro'yxatga olinganligi ko'rsatilgan "Dictionary of New Words" va 2005 yilda ham bir xil qiymatlarni saqlab qoldi ("polluted air that is a mixture of smoke and fog" - 1955 [Ibidem] va "polluted air that is a mixture of smoke and fog"-2005 asosan quyidagi ma'nolarni berishi tahliliy misollardan ko'rish mumkin. Huddi shu ta'rif: "a form of air pollution that is or looks like a mixture of smoke and fog, especially in cities " jumlasida ham berilgan. Xuddi shu kabi belgilangan neologizm sifatida 1955 yilda Meri Reyferning lug'atida VIP qisqartmasi misolida ham ko'rsatilgan.

So'z shakli, o'zaro bog'langan so'zlarning semantik tuzilishi va ularning nutqda ishlatilishi turli tillarda turlicha ekanligi tarjima jarayonida hisobga olinishi zarur. Masalan, Vebsterning Ingliz tili uchinchi xalqaro yangi lug'atida "eye" so'zining 20 ta o'zbek tilining izoqli lug'atida (2006), rus tili lug'atida (1981) esa "ko'z" so'zining muhim ma'nolari ko'rsatilgan.

Ingliz va o'zbek tillarida o'zaro bog'langan so'zlar turli xil yasama so'zlarni hosil qiladi: eyeglass, eye witness, eyeful, eyeless, to close ones eyes, up to ones eyes, in a pies eye, ko'z - ko'z qilmoq, ko'z olaytirmoq, ko'zi ochilmoq. Ko'rinib turibdiki, ikki tildagi muvofiq so'zlar ma'noviy, valentlik va qo'llanish ko'lamiga ko'ra o'xshash va farqli jihatlarga ega bo'lishi mumkin ekan.

XULOSA

Ma'lumki, leksik birliklar va frazeologik birliklar har bir tilning lug'at boyligini tashkil etuvchi til birligi sanaladi. Ular til birligi sifatida nutqgacha tayyor holatda bo'ladi. Shuningdek , har bir tilda leksik birliklar o'ziga xos lingvistik xususiyatga ega. Ammo barcha tillarda leksik hamda frazeologik birliklar til boyligi bo'lib xizmat qiladi. Polisemantik fraeologik birliklar tilning lug'aviy tarkibini va nutqni boyitishga xizmat qiladi va hissiy bo'yoqdorlik ma'nolarini mujassamlashtiradi. Shuning uchun biz tarjima qilayotgan vaqtimizda leksik hamda frazeologik terminlarni to'g'ri qo'llay bilishimiz kerak. Ana shundagina, leksikografiya hamda tarjimonlik sohasida katta yutuqlarga erishsak bo'ladi.

Date: 9th February-2026

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulaziz.A, Sodiqov.N, Bashakov.N, Umumiy tilshunoslik T., 1979
2. Rahmatullayev.Sh . Hozirgi o'zbek adabiy tili. 1978
3. Oxford dictionary of idioms Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York © Oxford University Press 1999, 2004
4. Isayeva, M. A. (2014). RELIGIOUS AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FAMILY FUNCTIONS. The Way of Science, 90.
5. Raxmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. - T.: Qomuslar bosh tahririyati. 1982.
6. Smirnitskiy A.I. Ingliz tilining leksikologiyasi. - M., 1996 yil.
7. Vinogradov V.S. Tarjimashunoslikka kirish. - M., 2001 yil.
8. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка.-М. 1986.
9. Narimonova Z. Frazeologik iboralarning tarjimasi haqida.-T.:O'zMU to'plami. 2007. April, 2022

